

УДК 343.150.1

РЕГУЛЯТИВНИЙ ВПЛИВ ФУНКЦІЙ ІНСТИТУТУ ДОПУСТИМОСТІ ДОКАЗІВ НА ПОВНОВАЖЕННЯ СУДУ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Панасюк О.А., асистент
кафедри правосуддя
Полтавський юридичний інститут
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена проблемі взаємозв'язку повноважень суду першої інстанції з функціями інституту допустимості доказів у кримінальному провадженні. Актуальність вказаного питання обумовлена новелами законодавчого регулювання інституту допустимості доказів та неоднозначним підходом у науці кримінального процесу до цього питання.

Ключові слова: суд першої інстанції, допустимість доказів, повноваження суду, функції допустимості доказів, судовий розгляд кримінального провадження.

Статья посвящена проблеме взаимосвязи полномочий суда первой инстанции и функций института допустимости доказательств в уголовном производстве. Актуальность указанного вопроса обусловлена новациями законодательного регулирования института допустимости доказательств и неоднозначным подходом в науке уголовного процесса относительно этого вопроса.

Ключевые слова: суд первой инстанции, допустимость доказательств, полномочия суда, функции допустимости доказательств, судебное разбирательство уголовного производства.

Panasiuk O.A. THE REGULATORY INFLUENCE OF INSTITUTE ADMISSIBILITY OF EVIDENCE FUNCTIONS ON COURT OF FIRST INSTANCE AUTHORITY IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The article deals with the problem of interrelation of the court of first instance authority with the functions of the Institute admissibility of evidence in criminal proceedings. The relevance of the question due to the said legal regulation novels Institute admissibility of evidence and controversial approach in the science of criminal proceedings on this issue.

Key words: court of first instance, admissibility of evidence, authority of court, functions of admissibility of evidence, trial stage in criminal proceedings.

In criminalibus, probationes debent esse luce clariores¹.

За влучним висловом видатного дореволюційного вченого В.Д. Спасовича, «теорія доказів становить центральний вузол усієї системи судочинства, душу всього кримінального процесу... Система судових доказів даної епохи – це найправильніший масштаб розумового розвитку народу в даний момент, ознака його дитинства й немочі або його змужнілості та зрілості у справі дослідження найважливішого виду правди, правди юридичної. Історія судових доказів – це історія народного розуму...» [2, с. 165, 173; 3, с. 299].

Допустимість як одна з обов'язкових та важливих властивостей доказів (у всякому разі – з точки зору сучасної загальноновизнаної доктрини кримінального процесу) природно не залишала поза увагою наукову думку, що формувалася вченими різних епох.

Так, у різні часи проблемам допустимості доказів так чи інакше присвячували свої дослідження такі вчені². У «дореволюційний» період – С.І. Вікторський, Л.Є. Владимиров, П.І. Люблінський, М.М. Розін, В.К. Случевський, В.Д. Спасович, І.Я. Фойницький, О.П. Чебишев-Дмитрієв та ін. У радянські часи – В.Д. Арсен'єв, Р.С. Белкін, А.Я. Вишинський, А.І. Вінберг, Г.Ф. Горський, М.М. Гродзинський, Ю.М. Грошевий, В.Я. Дорохов, О.О. Ейсман, П.С. Елькінд, М.В. Жогін, Л.Д. Кокорев, П.А. Лупинська, І.Б. Михайловська, М.М. Михеєнко, Г.М. Мінковський, Г.С. Мосесян, І.Л. Петрухін, М.М. Полянський, О.Р. Ратінов, В.М. Савицький, Н.В. Сибільова, М.С. Строгович, Ф.Н. Фаткуллін, М.О. Чельцов-Бебутов, С.А. Шейфер та ін. Не залишилася поза увагою ця проблема й у дослідженнях сучасних вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема таких, як В.С. Балакшин, А.Р. Белкін, В.М. Бозров,

¹ «У кримінальних справах докази повинні бути світліші за світло» (лат.). Цю прозорість, чистоту відомостей, що використовуються в доказуванні, і забезпечує така їх властивість, як допустимість [1, с. 41].

² До того ж зазначимо, що проблеми допустимості доказів зачіпали у своїх дослідженнях не лише ті науковці, які займалися питаннями доказового права в кримінальному судочинстві, але й ті, що тим чи іншим чином розробляли положення, що стосувалися провадження досудового розслідування, процесуального порядку провадження слідчих дій, або вивчали питання діяльності суб'єктів кримінального процесу.

Ю. Гармаєв, О.В. Горбачов, Р.В. Данилова, В. Зажицький, В.В. Золотих, О.В. Капліна, М.М. Кіпніс, М.О. Колоколов, Р.В. Костенко, Н.В. Костовська, В.Т. Маляренко, В.Т. Нор, Ю.К. Орлов, С.В. Прилуцький, О.В. Руденко, О.В. Селіна, С.М. Стахівський, В.І. Толмосов, О.В. Хімичева, Б. Хубер, О.Г. Шило, М.Є. Шумило та ін.

Однак дозволимо собі з упевненістю констатувати, що ця тема не лише не вичерпана, але й продовжує викликати численні запитання в теорії і ще гостріше – на практиці. Актуальність цього питання ще більше зростає у зв'язку з прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України від 13.04.2012 р. (далі – КПК), який вперше на законодавчому рівні закріпив правила, що стосуються допустимості доказів у кримінальному провадженні.

Традиційно в літературі визначають допустимість доказу як зовнішню його властивість, яка пов'язана з можливістю використання цього доказу у кримінальному провадженні [4, с. 186]. Встановлюючи вимоги дотримання процесуальної форми при формуванні доказу (ч. 1 ст. 86 КПК), закон має на меті не тільки отримання доброякісних фактичних даних та їх джерел, здатних з достовірністю встановлювати обставини кримінального провадження, але й має на меті гарантувати дотримання основоположних прав і свобод людини в процесі їх отримання. Саме цим обумовлюється така важливість цього інституту кримінального процесуального права та підвищені вимоги закону до допустимості доказів.

КПК безальтернативно закріплює, що судові рішення повинно бути обґрунтованим на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, які підтверджені доказами (ч. 3 ст. 370), а недопустимий доказ не може бути використаний при прийнятті процесуальних рішень, на нього не може посилятися суд при ухваленні судового рішення (ч. 2 ст. 86).

Вищевказане зумовило визначення науковцями функцій інституту допустимості доказів. Виокремлення останніх має не лише велике значення для характеристики цього інституту та розроблення положень з його вдосконалення, а також допомагає ясніше показати зв'язок та особливу роль суду першої інстанції у процесі правореалізації цього інституту. У літературі, отже, виділяють такі функції інституту допустимості, як:

- 1) охоронна або правозабезпечувальна;
- 2) регулятивна;
- 3) пізнавально-посвідчувальна;
- 4) інституційна.

Розглянемо кожну з них більш детально.

1. Охоронна або правозабезпечувальна (гарантує права й свободи особи, що залучена до сфери кримінального судочинства). Так, суд першої інстанції відповідно до ст. ст. 87, 89 КПК зобов'язаний визнати докази недопустимими внаслідок істотного порушення прав людини і основоположних свобод. Відповідна норма слугує надійною гарантією від зловживань органів та посадових осіб, що здійснюють кримінальне провадження, та порушень норм кримінального процесуального закону. Конституційний Суд України в одному зі своїх рішень зазначив: «Перевірка доказів на їх допустимість є найважливішою гарантією забезпечення прав і свобод людини і громадянина у кримінальному процесі та ухвалення законного і справедливого рішення у справі» [5, с. 159]. Очевидно, що саме від реалізації судом першої інстанції відповідних повноважень вказана гарантія знаходить своє реальне застосування, а інститут допустимості доказів здатен виконувати покладену на нього функцію.

2. Регулятивна (упорядковує процес отримання відомостей відповідно до закону) [6, с. 35]. Як слушно зазначає з цього приводу І.Б. Михайловська, правила збирання, закріплення та зберігання доказів, будучи встановленими, набувають самостійної цінності, котра, незалежно від конкретного змісту цих правил, є важливим компонентом реалізації принципу законності [7, с. 111]. Принцип законності у кримінальному судочинстві, як відмічається в літературі, забезпечується зокрема й не в останню чергу інститутом допустимості доказів [8, с. 86; 9, с. 78].

Отже, суд як обов'язковий суб'єкт у механізмі правового регулювання інституту допустимості, реалізуючи відповідні повноваження, тим самим сприяє утвердженню принципу законності.

3. Пізнавально-посвідчувальна (забезпечує достовірність, тобто адекватність відображеної доказової інформації її джерелу в об'єктивній дійсності, а також її наступне збереження) [6, с. 35]. У доктрині кримінального процесу усталеною є позиція стосовно того, що «вимоги процесуальної форми підпорядковані встановленню істини по справі. Це означає, що будь-яке процесуальне порушення, допущене під час збирання доказів, повинно бути оцінено з точки зору того, чи ставить воно під сумнів зібраний таким способом доказовий матеріал і висновки, що впливають із нього, по суті справи [10, с. 277]. Непроцесуальні форми пізнання не мають таких же надійних гарантій, а тому відомості, отримані з таких джерел, завжди розглядаються як попередні, вони не входять в доказовий матеріал і не

можуть слугувати підставою для вирішення справи»³ [10, с. 297]. І.Б. Михайловська вказує на те, що в процесуальній літературі, як правило, призначення цього інституту вбачається в тому, що він, по-перше, є гарантією виявлення фактів, що підлягають встановленню, а по-друге, забезпечує дотримання прав учасників судочинства [7, с. 110]. При цьому справедливо зазначається про те, що визнання доказу допустимим не вирішує наперед питання про його достовірність, і висновок про допустимість передує, але не підмінює висновку про достовірність доказів [7, с. 110; 10, с. 352]. Знову ж таки суд зобов'язаний перш за все оцінити кожен доказ на предмет його допустимості, а відтак – і достовірності (висновок же про достовірність доказу суд зробить, оцінивши та проаналізувавши при постановленні судового рішення всі докази, що існують у кримінальному провадженні, у їх сукупності). Відповідно, остаточний висновок щодо використання цього доказу на підтвердження обставин, що необхідно встановити у кримінальному провадженні, буде зроблено судом першої інстанції та викладено у відповідному судовому рішенні. Це положення слід особливо підкреслити, оскільки воно має принципове значення в доказуванні.

4. Інституційна (слугує інструментом, що забезпечує змагальність сторін, є одним із засобів, що сприяє можливості обстоювання сторонами їх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів, а також можливість спростувати позицію іншої сторони). Суд, безперечно, є обов'язковим суб'єктом у кримінальному судочинстві, який забезпечує власне саме існування змагальної судової процедури. Так, С.А. Шейфер, погоджуючись із тезою, висловленою майже півтора десятиліття тому М.М. Кіпнісом [13, с. 206], зазначив про те, що по мірі утвердження в практиці правосуддя принципу змагальності правила про допустимість будуть відігравати все більшу роль, оскільки стануть основним засобом спростування доводів протилежної сторони. Як показують спостереження, продовжує далі С.А. Шейфер, багато суддів, на жаль, демонструють внутрішнє неприйняття цієї нормативної вимоги, вважаючи, що головним в оцінці доказу є те, чи містить воно істотні для справи відомості, тобто підмінюють допустимість належністю і цим ніби санкціонують відступи органів

розслідування від процесуальної форми [14, с. 47]. Подібні судження висловлює й І.Л. Петрухін⁴. Звідси вкотре напрошується висновок про те, що саме від діяльності суду, якому надано виключне право в судовому розгляді вирішувати питання допустимості доказів, буде залежати ефективність реалізації засади змагальності у кримінальному провадженні⁵.

Не зайвим буде сказати, що на сьогодні навіть деякі науковці, висловлюючи свої судження, подеколи підмінюють поняття допустимості й належності, тим самим ускладнюючи погляди на реалізацію цього інституту на практиці [19, с. 32; 8, с. 85; 9, с. 77]. Учені обґрунтовують тезу, відповідно до якої змішування властивостей допустимості з належністю та/або достовірністю доказів є однією з основних причин, що тягнуть помилки в оцінці доказів [18, с. 9], а це може стати наслідком постановлення незаконного й необґрунтованого вироку чи іншого судового рішення. Вказується й на те, що нерідко й у теорії кримінального процесу допустимість трактується як акумулююча характеристика окремо взятого доказу, якій останнє повинно відповідати не лише з точки зору відповідності вимогам закону, що регламентує способи й порядок збирання, закріплення й перевірки фактичних даних і їх джерел, але і з точки зору достовірності та/або належності [18, с. 9, 14]. Про взаємозв'язок і взаємообумовленість цих двох понять, які, однак, слід розмежовувати, вказувалося ще відомими радянськими процесуалістами [20, с. 228–230]. Проте задля справедливості слід зазначити, ця проблема має глибоке коріння, адже довгий час у науці кримінального процесу допустимість доказу визначалася зокрема і через його належність. Такий висновок можна зробити, аналізуючи роботи вчених [21, с. 247; 22, с. 230–233; 23, с. 12; 24, с. 22].

Можна припустити, що така ситуація не в останню чергу зумовлена також і певною функціональною та аксіологічною близькістю інститутів допустимості й достовірності доказів. Їх зв'язок полягає, зокрема, в тому, що одним із завдань допустимості є забезпечення (посвідчення) достовірності отриманої внаслідок провадження певної процесуальної дії доказової інформації під час здійс-

³ При цьому не зайвим буде згадати, що ще М. С. Строгович писав про те, що «для юриста повинно бути цілком зрозуміло, що певні специфічні умови й вимоги [закону] не лише не перешкоджають з'ясуванню істини, а навпаки, є гарантією її з'ясування» [11, с. 297]. Тезу про те, що дотримання процесуальної форми є гарантією досягнення істини, підтримує й І.Л. Петрухін [12, с. 195–196].

⁴ Так, учений зазначив, що суди в більшості випадків не дають принципової оцінки порушенням кримінальної процесуальної форми, продовжують «іти у зв'язці» з правоохоронними органами, постановляючи обвинувальні вирoki замість застосування презумпції невинуватості, що вимагає виправдування особи, вина якої обґрунтовується за допомогою хибних з точки зору допустимості доказів. Автор вважав, що необхідно змінити правосвідомість суддів, зорієнтувавши їх на процесуальний гуманізм і законність, а не на вказівки «судової бюрократії» [15, с. 61–62]. Підтримують таку позицію й інші дослідники [16, с. 40; 17, с. 148].

⁵ Така теза підтверджується, як зазначають дослідники, й у судовій практиці [18, с. 8].

нення кримінального судочинства. Також, як зазначається в літературі, ці властивості є оціночними категоріями, параметрами, з позиції яких визначається, чи може конкретний доказ використовуватися суб'єктами доказування для обґрунтування висновків й ухвалюваних рішень [18, с. 9, 14].

У практиці ж суддів, як убачається, така ситуація деякою мірою пояснюється тим, що існують певні суб'єктивні чинники в мисленневому сприйнятті суддею наданого сторонами доказового матеріалу: «суддя в процесі розгляду справи оцінює перш за все інформацію, зміст повідомлених йому відомостей, питання ж процесуальної форми в мисленнєвій діяльності (але, звичайно ж, не в доказуванні!) мають другорядне значення» [16, с. 40]. Про те, що «формування суддівського переконання – це не лише результат впливу на свідомість суддів певної сукупності доказів, встановлених і перевірені у ході судового розгляду, а воно завжди складається на основі раціонального пізнання причинно-наслідкових та інших зв'язків між фактами об'єктивної дійсності, ціннісного до них підходу, чуттєвого переживання, отриманих у справі результатів пізнання й зроблених на основі них правових висновків», – писав ще Ю.М. Грошевий [25, с. 24]. Але вчений особливо при цьому підкреслював, що «для формування суддівського переконання не достатньо самої переконливості доказів, не достатньо самої суб'єктивної впевненості, а необхідно ще й проникнення в сутність інформації, що міститься в доказах, її аналізі. Звідси – неправильно абсолютизувати в процесі формування суддівського переконання емоційне відношення суддів до зібраних доказів, оскільки в цьому випадку можна дійти до протиставлення емоційних та пізнавальних процесів, котрі завжди виступають у діалектичній єдності... Необхідно вважати, отже, що процес формування суддівського переконання правомірно досліджувати в двох аспектах – гносеологічному й психологічному» [25, с. 25, 32]. Цілком поділяємо цю точку зору науковця, а також зазначимо, що, як вказував І.Л. Петрухін, у принципі певні психічні стани, в яких може знаходитися суддя (зацікавленість, увага, зосередженість, розумова напруженість, захопленість або байдужість, розсіяність, радість, сум, сумнів тощо), від яких багато в чому залежить хід судового розгляду й винесення вироку, та які ускладнюють розгляд справи, повинні долатися зусиллями волі судді та не впливати на його дії та рішення [15, с. 90].

Отже, суд першої інстанції у кримінальному провадженні, виконуючи покладені на нього повноваження, є тим необхідним

суб'єктом, що забезпечує реалізацію функцій інституту допустимості доказів, тим самим здійснює утвердження принципів та виконання завдань кримінального процесу. Натомість, функції інституту допустимості доказів у зв'язку з вищезазначеним справляють свій регулятивний вплив на діяльність суду першої інстанції у кримінальному процесі. Таким чином, можемо стверджувати, що цей зв'язок є взаємозалежним і взаємообумовленим.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Новиков С. А. Показания обвиняемого в уголовном процессе России : проблемы допустимости // Российская юстиция. – 2014. – № 2. – С. 41–44.
2. Спасович В. Д. О теории судебно-уголовных доказательств в связи с судостроительством и судопроизводством : публичные лекции, читанные в С.-Петербургском ун-те в сент. и окт. 1860 г. / В. Д. Спасович // Сочинения : в 10 т. Статьи, диссертации, лекции юридического содержания. – Т. 3. – СПб. : Кн. маг. Бр. Рымович, 1890. – С. 161–274.
3. Смолькова И. В. Великие и выдающиеся, знаменитые и известные личности об уголовном судопроизводстве : [хрестоматия] / Сост. И. В. Смолькова. – М. : Юрлитинформ, 2012. – 688 с.
4. Грошевий Ю. М., Капліна О. В., Шило О. Г. Докази і доказування // Кримінальний процес : [підручник] / [Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін.] ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. – Х. : Право, 2013. – 824 с.
5. Абз. 4 підп. 3.2 п. 3 мотивувальної частини рішення Конституційного Суду України «у справі за конституційним поданням Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення положення ч. 3 ст. 62 Конституції України» № 12-рп/2011 від 20.10.2011 р. // Вісник КСУ. – 2011. – № 6. – С. 155–161.
6. Миронов В. Правила оценки допустимости доказательств // Законность. – 2006. – № 5. – С. 35–36.
7. Михайловская И. Б. Настольная книга судьи по доказыванию в уголовном процессе. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. – 192 с.
8. Прилуцький С. Допустимість доказів: сучасність та перспективи кримінального процесу України // Право України. – 2006. – № 4. – С. 85–89.
9. Прилуцький С. Проблеми допустимості доказів у кримінальному судочинстві України // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2006. – № 9(59). – С. 77–86.
10. Теория доказательств в советском уголовном процессе. Часть общая / Отв. редактор Н. В. Жогин. – М. : Юридическая литература, 1966. – 584 с.
11. Строгович М. С. Избранные труды : в 3 т. / М. С. Строгович; редкол.: В. М. Савицкий (пред.) и др. : [АН СССР, Ин-т государства и права]. – М. : Наука, 1990. – Т. 3 : Теория судебных доказательств / Отв. ред. и авт. вступ. ст. А. М. Ларин. – М. : Наука, 1991. – 304 с.
12. Петрухін І. Л. Теоретические основы реформы уголовного процесса в России. Ч. 1. – М. : Проспект, 2004. – 269 с.
13. Доказывание в уголовном процессе : традиции и современность / [Ю. В. Корневский, Н. М. Кипнис,

Е. Ю. Львова и др.] ; под ред. В. А. Власихина. – М. : Юрист, 2000. – 271 с.

14. Шейфер С. А. Проблемы допустимости доказательств требуют дальнейшей разработки // Государство и право. – 2001. – № 10. – С. 47–54.

15. Петрухин И. Л. Оправдательный приговор и право на реабилитацию: [монография]. – М. : Проспект, 2009. – 192 с.

16. Пилюк А. В. Роль внутреннего убеждения судьи в решении вопросов допустимости уголовно-процессуальных доказательств // Российская юстиция. – 2012. – № 4. – С. 39–42.

17. Касаткина С. А. Признание обвиняемого: [монография]. – М. : Проспект, 2013. – 224 с.

18. Балакшин В. С. Соотношение допустимости доказательств с их относимостью и достоверностью // Законность. – 2014. – № 3. – С. 8–14.

19. Гармаев Ю. Устранение сомнений в допустимости доказательств // Законность. – 2011. – № 5. – С. 29–33.

20. Теория доказательств в советском уголовном процессе / Отв. редактор Н. В. Жогин. – 2-е изд. исправ. и доп. – М. : «Юрид. лит.», 1973. – 736 с.

21. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства. Т. 2. – 3-е изд. пересмотр. и доп. – СПб. : Сенатская типография, 1910. – 573 с.

22. Вышинский А. Я. Теория судебных доказательств в советском праве. – 3-е изд. доп. – М. : Гос. изд-во юрид. литературы, 1950. – 308 с.

23. Перцовский С. Л. Относимость доказательств в советском уголовном процессе: автореф. дисс. ... канд. юрид. Наук : спец. 12.00.09. – Х. : Б. и., 1954. – 15 с.

24. Сибилева Н. В. Допустимость доказательств в советском уголовном процессе : [учеб. пособие]. – К. : УМК ВО, 1990. – 68 с.

25. Грошевой Ю. М. Проблемы формирования судебного убеждения в уголовном судопроизводстве : [монография]. – Х. : Издательское объединение «Вища школа», Издательство при Харьковском государственном ун-те, 1975. – 144 с.